

Magyar eredetű szavak a litván nyelvben

1. rész

1. Bevezetés. A balti nyelvek szókincsében megtalálható magyar eredetű szavak kutatása alig néhány évtizede vette kezdetét. Az első eredmények publikálása (HOLLÓS 1998; LACZHÁZI 2003; TÓTH 2003, 2007, 2016a) óta folyamatosan gyarapodik a feltárt kölcsönzések száma. Tanulmányom célja az ez idáig regisztrált litván nyelvi adatok bemutatása, tekintettel arra, hogy hasonló terjedelmű áttekintés magyar nyelven még nem jelent meg.¹

1.1. Magyar szavak a litvánban és a lettben. A magyar eredetű szavak földrajzi elterjedtségét vizsgálva kézenfekvő a két szomszédos balti nyelv egymással való összevetése ebből a szempontból.

A lett szókincsben TÓTH SZILÁRD körülbelül harminc magyar eredetű lexémát azonosított (illetve az alakváltozatokat, összetett és képzett szavakat, személyneveket is számításba véve több mint ötvenet), melyek főként orosz és/vagy német közvetítéssel kerültek a lettbe, és túlnyomó többségük magyar reáliákat jelölő nemzetközi vándorszó, főként gasztronómiai vagy etnográfiai, esetleg katonai terminus (pl. *gulašs* 'gulyás', *lečo* 'lecsó', *tokajietis* 'tokaji bor', *huzārs* 'huszár', *kučieris* 'kocsis', *kuntuži* 'köntös, kaftán', *dolmans* 'dolmány' stb.; TÓTH 2003, 2016a).

A litván szókincsben nagyságrendileg hasonló mennyiségű, a magyarhoz köthető lexéma található. A letthez hasonlóan ezek is alapvetően közvetett kölcsönzések, itt azonban leginkább a lengyel és/vagy a fehérorosz a közvetítő nyelv. Ugyanakkor a lettől eltérően a litván esetében a magyar eredetű szókincs túlmutat az említett vándorszók körén (mint pl. *čardašas* 'csárdás', *guliašas* 'gulyás', *lečas* 'lecsó', *tokajus* 'tokaji bor', *husaras* 'huszár'), továbbá az átvett szavak jelentős része olyan jelentésfejlődésen ment keresztül, amit a lettben nem figyelhetünk meg.

Tanulmányomban azokkal a magyar eredetű szavakkal foglalkozom, amelyek nem nemzetközi vándorszóként (ezeket l. HOLLÓS 1998), hanem vélhetően a magyar–(lengyel–)litván történelmi, kulturális kapcsolatok eredményeképpen kerültek a litvánba, értve ez alatt főként a középkori Magyar Királyság és a Litván Nagyfejedelemség közötti kapcsolatokat. Írásom első részében röviden áttekintem a kölcsönzések feltételezett körülményeit, majd részletesen bemutatom a feltárt lexémákat.

1.2. A litván–magyar kapcsolatok. A Litván Nagyfejedelemség (illetve a 14. sz. végétől fennállt lengyel–litván államközösség Litvániához tartozó területei) és Magyarország között a kapcsolatok a 14. század második felében, Nagy Lajos korában kezdődtek, aki több hadjáratot indított a Litván Nagyfejedelemség ellen, miközben Litvánia megtérítésén is munkálkodott. A litván eredetű Jagelló-dinasztia magyarországi regnálása alatt ezek a kapcsolatok tovább bővültek, leg-

¹ Ez annál inkább időszerű, mert, mint ismert, a készülő Új magyar etimológiai szótár elődeinél nagyobb figyelmet kíván szentelni a szomszédos és távolabbi nyelvekbe eljutott magyar jövevényszavaknak (GERSTNER 2014a: 200, 2014b).

intenzívebb szakaszuk pedig Báthory István uralkodására tehető (ŁATYSZONEK–BELI 2006: 84–88). Litván történészek adatai szerint a 16. században a magyarok stabil kisebbséget alkottak a fejedelemségben, létszámukat tekintve (a lengyelek, németek, olaszok, csehek után) az 5.–6. helyet foglalták el a Nyugat-Európából érkező külföldiek között (RAGAUSKIENĖ 2008: 29).

Ez a jelenlét kezdetben alapvetően az uralkodói udvarhoz köthető. Az 1492-től uralkodó Jagelló Sándor lengyel király és litván nagyfejedelem vilnai (lengyelül: Wilno)² udvarában a királyi hadseregben szolgáló magyar zsoldosokról, és – bár jóval kisebb számban – magyar iparosokról, szolgálókról is vannak adatok.³ Sándor utóda, Öreg Zsigmond (1506–1548) ugyan jól ismerte és kedvelte a magyarországi reneszánsz kultúrát, ám mivel udvarával leginkább Krakkóban tartózkodott, így az udvarhoz köthető magyarok is lengyel területen maradtak. Zsigmond Ágost (1548–1572) uralkodásának első két évtizedében szinte folyamatosan Vlnában vagy más litván területen tartózkodott, így ennek megfelelően magyarok is érkeztek ide, sőt, ekkor már nemcsak a fejedelmi udvarban, hanem litván főnemesek szolgálatában is megjelentek. Megélénkült a kereskedelem is: a livóniai háború alatt a vilnai öntödék a Magyar Királyságból származó rezet, a palota építkezésén magyar kéziszerszámokat használtak. Maga az uralkodó kedvelte a magyar divatot követő ruhákat és az erős magyar borokat. A fejedelmi udvar számára rendszeresen vásároltak tokaji bort, magyar szilvát, fűszereket (RAGAUSKIENĖ 2008: 25).

Az igazi „magyar korszak” Báthory István erdélyi fejedelem lengyel királyi és litván nagyfejedelemmé választásával kezdődött. Uralkodása (1576–1586) alatt jelentősen megnövekedett a magyar egységek aránya a lengyel-litván seregben (a lovasságon belül 21%, a gyalogságban 30% RAGAUSKIENĖ adatai szerint), valamint az uralkodó környezetében is nagyobb számban jelentek meg magyar szolgálók, udvaroncok. Mint ismeretes, a Litván Nagyfejedelemiség már megalakulásakor is magába foglalt szláv (fehérorosz) területeket, legnagyobb kiterjedése idején (a 15. sz. első felében) a mai teljes fehérorosz területen kívül magába foglalta a mai Ukrajna nagyobb részét is. Ekkor a litván és a szláv etnikum aránya 1 : 12 volt. Az 1569. évi lublini unió után, amikor az ukrán területeket Lengyelországhoz csatolták, a szláv nyelvű, most már többségében fehérorosz népesség még mindig hétszeres többséget alkotott a litvánokkal szemben. Az oroszokkal vívott háború miatt Báthory és kísérete sok időt töltött Litvániában, de annak főleg fehéroroszok lakta vidékein, és békeidőben is szívesen időzött a fehérorosz többségű Hrodnában (lengyelül: Grodno, litvánul: Gardinas; a Litván Nagyfejedelemiség nyelvi helyzetéről I. CELUNOVA 1997–1998, ismertetését I. ZOLTÁN 2001). Báthory törekedett arra is, hogy magyar nemeseket telepítsen le Litvániában, híveinek litvániai birtokokat adományozott. Emiatt ekkor jelent meg jelentős számú magyar a litván vidéken is, így például a Vlnától mintegy 80 kilométerre fekvő

² A város nevét tanulmányomban a keleti szláv / fehérorosz alakot tükröző *Vilna* alakban használom a 19. század végén kialakult mai litván *Vilnius* helyett.

³ A vilnai udvar számadáskönyveiben olykor jól azonosíthatók a magyar nevek, máskor a torzítva bejegyzett személynév mellett szereplő *hungarus*, *węgryn*, *węgrzyn* ‘magyar’, *z Sedmigróda* ‘erdélyi’ bejegyzés az azonosítás alapja (RAGAUSKIENĖ 2008).

mai Birštonas (lengyelül: Birsztany, fehérorosz: Бірштаны, német forrásokban: Birsten, Birstan) városban, amely 1579 és 1616 között a Bekes család birtokában volt. Báthory halálát követően a magyarok jelentős mértékű betelepülése megszűnt, hasonlóképpen intenzív kapcsolatok a későbbiekben már nem alakultak ki.

A magyarok litvániai jelenlétét dokumentáló források feldolgozása egyelőre csak részben történt meg (a legújabb eredményeket l. RAGAUSKIENĖ 2008, ismertetését l. LACZHÁZI 2009). „Bár a témáról régebben és újabban is jelentek meg munkák, ez idáig még senki nem írt összefoglaló, a kultúraközi kapcsolatokat szélesebben ismertető monográfiát arról, milyen módon és mértékben voltak jelen a magyarok a lengyel-litván államban Báthory uralkodásának idején” (BRZEZIŃSKI 2014: 137). Várható tehát, hogy a jövőben további részletekkel gazdagodhat ez a mozaik, és így a nyelvi kölcsönzések kutatásakor is nagyobb bizonyossággal támaszkodhatunk a (kultúr)történeti háttérre.

1.3. Források, módszerek. A litván nyelv etimológiai szótárai közül a Litauisches etymologisches Wörterbuch (FRAENKEL 1955–1965) a magyar szempontból releváns lexémákkal gyakorlatilag nem foglalkozik, mivel alapvetően a litván nyelv indoeurópai örökségét, illetve a korai nyelvi kontaktusokat mutatja be. WOJCIECH SMOCZYŃSKI litván etimológiai szótára (SEJL., 2007) hasonló szempontokat követ, és így a magyar eredetű szavakhoz szintén nem nyújt támpontot. A szótár második, bővített, digitális változatban elérhető kiadása (SEJLe., 2019) azonban már figyelembe veszi a legutóbbi években megjelent, magyar adatokra is utaló kiadványokat, így például azt, hogy a 2015-ben megjelent Altlitauisches etymologisches Wörterbuch (ALEW.), a 15–17. századi litván nyelvemlékeket feldolgozó történeti-etimológiai szótár tartalmaz adatokat egyes magyar eredetű kölcsönzések értelmezéséhez. A bevezetőben említett közvetett átadás miatt pedig jól használható ROLANDAS KREGŽDYSnek a litván nyelv polonizmusait feldolgozó szótára (PŽ.) is. Ez utóbbi nemcsak amiatt érdemel különös figyelmet, mert a legfrissebb kutatási eredményeket közli, hanem azért is, mert deklarált célja a közvetlen átadó nyelven, tehát a lengyelen túlmenően is feltárni a szavak lehetséges etimológiáit. Ennek köszönhetően számos (pontosan 28) szócikkben találunk utalást feltételezett magyar eredetre vagy közvetítésre.

A litván nyelv magyar eredetű szavainak felderítésekor HOLLÓS ATTILA magyar–orosz és ROBERT WOŁOSZ magyar–lengyel kölcsönzéseket feldolgozó tanulmányai (HOLLÓS 1996; WOŁOSZ 1989, 1991–1992) szolgáltak kiindulópontul. Az oroszba, HOLLÓS szerint, két jól meghatározható időszakban került be a magyar eredetű szavak többsége: 1. először a 16–17. századokban, a Litván Nagyfejedelemség területén a politikai, katonai, kulturális, gazdasági kapcsolatok következtében, többnyire lengyel közvetítéssel; 2. később a 18. században, amikor az orosz cári hadseregben magyar, illetve dél-magyarországi szerb huszártisztek vezetésével szerveztek huszáralakulatokat a cári hadseregben belül. Az oroszba ekkor nagy számú magyar eredetű katonai szakkifejezés került be (HOLLÓS 1996: 7–9). Mivel mindkét történelmi helyzetnek Litvánia is részese volt (hiszen a litván területek nagy részét a 18. század végén Oroszországhoz csatolták), így indokolt feltételezni, hogy a szóban forgó, az oroszra érintő kölcsönzések a litván szempontjából is relevánsak lehetnek. Vagyis azok a szavak, amelyek bekerültek az oroszba, meg-

jelenhettek a litván szókincsben is. WOŁOSZ monográfiája hasonlóképpen kijelöli azon lexémák körét, amelyek esetében litván átvételre lehet számítani. A Litván Nagyfejedelemség fentebb említett nyelvi helyzete miatt a harmadik fontos közvetítő nyelv az ófehérorosz (ennek magyar jövevényszavairól I. ZOLTÁN 2006). Általában a lengyel és a fehérorosz hatás párhuzamosan, egymást erősítve érvényesült.

2. A magyar eredetű szavak vizsgálata. A továbbiakban a magyar szavak ábécérendjében ismertetem a litvánban regisztrált lexémákat. Közlöm a litvánban adatolt fonetikai, morfológiai variánsokat és jelentéseiket. Ezen információk forrása alapvetően a húszkötetes Litván nyelv szótára elektronikus verziója (Lietuvių kalbos žodynas, LKŽe.), amely nyelvjárási adatokat, valamint az 1547-től 2001-ig terjedő időszak írott forrásaiból származó adatokat dolgoz fel. Egyes lexémák megtalálhatók a Mai litván nyelvi korpuszban is (Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas, DLKT., 1994 és 2003 közötti adatokkal) – ezt minden esetben jelzem. Végül ismertetem a kölcsönzés forrására, körülményeire vonatkozó feltételezéseket. A magyar szavak előtti kérdőjel azt jelenti, hogy a magyarral való kapcsolat ugyan felmerül a szakirodalomban, de nem igazolható megnyugtató módon.

2.1. A jövevényszavak adaptációja a litvánban. Az egyes kölcsönzések bemutatását megelőzően célszerűnek látszik néhány általános érvényű megjegyzést előrebocsátani.

2.1.1. A litván nyelvű írásbeliség későn, a 16. század közepén jelent meg, ezért a legtöbb vizsgált lexéma esetében csak az átvétel feltételezett idejénél jóval későbbi írott forrásokra támaszkodhatunk. Ez megnehezíti például az eltérő szóalakok egymáshoz való viszonyának, a szavak fonetikai, morfológiai adaptációjának nyomon követését.

2.1.2. Számos vizsgált lexéma esetében a litvánban párhuzamos alakokat találhatunk, ahol a különbség a szótóban az *a/e*, ritkábban *é* grafémák, vagyis az [a] / [ɛ] / [æ:] / [e] fonémák váltakozása. Ezeket az alakváltozatokat a szakirodalom többféleképpen is interpretálja.

VYTAUTAS KARDELIS (KARDELIS 2003: 90–91, 122–123) a litván–szláv nyelvi érintkezéseket vizsgálva arra jut, hogy a szláv eredetű [a] hang megfelelője a litvánban a szláv [c], [š], [ž] hangok palatalizált jellegének elvesztését megelőzően (a 16. századig) hangsúlyos zárt [e] (*é* graféma) volt, a későbbi átvételekben hangsúlyos [a]. ROLANDAS KREGŽDYS ezzel szemben az alternatív formákat magának a litván nyelvnek a fonológiai rendszerével hozza összefüggésbe. Ennek lényege, hogy palatalizált mássalhangzó utáni helyzetben csak elől képzett, a nem palatalizált mássalhangzók után pedig csak hátul képzett magánhangzók állhatnak (l. még GIRDENIS 1978: 75–76, 1995: 224). Így egyes litván nyelvjárásokban az [a] és az [e] hangok nem önálló fonémák, hanem egyazon fonéma allomorfbjai, melyek disztribúcióját az előttük álló mássalhangzó palatalizált vagy nem palatalizált jellege határozza meg. Így a jövevényszavak terén megfigyelhető ingadozások, párhuzamos formák az ehhez a rendszerhez történő adaptáció különböző fokozatait reprezentálják. Ezért KREGŽDYS a feltételezett közvetlen forráshoz fo-

netikailag legközelebb álló (lehetőleg azzal azonos) litván alakváltozatot tekinti elsődlegesnek, míg a többi másodlagosnak (KREGŽDYS 2016: 62).

Ezen túlmenően azoknál a szavaknál, amelyek a németből kerülhettek a litvánba, NIJOLĖ ČEPIENĖ megállapításait is figyelembe kell vennünk a germanizmusok fonetikai adaptációjával kapcsolatban. Ezek szerint, ha a litvánban egyazon germanizmusnak két változata van, *e*, illetve *a* magánhangzóval a szótőben, annak az az oka, hogy a szót párhuzamosan két különböző kelet-poroszországi német nyelvjárásból vették át annak megfelelően, hogy az érintett német nyelvjárásokban az *e* ejtése lehetett zárt vagy nyílt (ČEPIENĖ 2006: 202–207).

2.1.3. A litván és a magyar hangkészlet közötti egyik, a jövevényszavak fonetikai adaptációja szempontjából fontos különbség az, hogy a litvánban nincs rövid, labiális [p] magánhangzó. A vizsgált szavak között is akad néhány, ahol a magyar [p] hang helyén a litvánban [o] hangot találunk. Ez azonban nem feltétlenül jelenti azt, hogy ezek a szavak esetleg közvetlenül a magyarból kerültek volna a litvánba. Ugyanis a szláv eredetű szavak [a] hangja a litvánban hosszú [a:] hangon keresztül szintén [o]-vá alakul (KREGŽDYS 2016: 62), vagyis az adaptáció végeredménye ugyanaz, mintha a magyarból átvett rövid labiális [p] hang helyettesítése történe a leginkább hasonló artikulációjú magánhangzóval.

2.1.4. Az átvett szavak morfológiai adaptációja úgy valósul meg, hogy az átadó nyelvben *-a* vagy *-e* magánhangzóra végződő szavak az azonos végződésű nőnemű litván főnevek közé illeszkednek, míg más végzések esetén a jövevényszavak *-as*, *-us*, vagy ritkábban *-is* végződéssel bővülnek, melyek a litván hímnemű főnevek ragozási paradigmáit reprezentálják.⁴

2.2. Szócikkek

á(n)talag *antālikas* 'közepes vagy kisebb méretű hordó sör szűréséhez/ülepítéséhez'. Az LKŽe. szerint etimológiája ismeretlen.

A magyar *ántalag* < *átalag*, *antalag* 'hordó, faedény; 10–30, néha 75 literes boroshordó' átvétele több alakban is adatolt a lengyelben: *antalek* a 18. sz. végétől 'kisméretű boros- vagy sörshordó' jelentésben (de családnévként már korábban: *Jantulek* [1608], *Antalkowicz* [1683]; WOŁOSZ 1989: 226). Az ófehérorosz *антелокъ* 'ua.' (1583) is közvetlenül a magyarból származik (BULYKA 1980: 155). Fonetikai nehézségek miatt KREGŽDYS a fehéroroszból való átvételt nem tartja lehetségesnek, csak a lengyelt. Szintén lengyel mintára utal a kicsinyítő képzős litván *antalikėlis* 'kis sörshordó', vö. lengyel *antaleczek* (PŽ. 19; SEJLe. 37).

A szó elterjedése könnyen magyarázható az intenzív borkereskedelemmel, a jelentés változása a helyi viszonyoknak megfelelően (boros- helyett sörshordó) a litvánban való meggyökeresedést tükrözi.

árenda *arendà*. A szó a litvánban 1600-tól adatolt, az *arendavoti* 'bérbe ad', *arendōrius*, *areñdorius* 'bérbeadó' alakokkal együtt. Az ALEW. szerint közvetlen forrása a lengyel, amelybe magyar és francia közvetítéssel került a latinból: magyar *árenda* < ófrancia *arendere*, *arenter* < latin *arrendare* (ALEW. 1: 54). A szó BAŃKOWSKI szerint az Anjouk révén került az ófranciából a magyarba, majd

⁴ Az adaptáció folyamatát jól tükrözik a TÓTH SZILÁRD által a modern litvánban regisztrált litván (adaptáció nélkül átvett) *lečo*, illetve (hímnemű végződéssel bővített) *lečas* 'lecsó' alakok, melyek párhuzamos megléte arra utal, hogy a szó még idegen szónak számít a litvánban (TÓTH 2007: 207).

Nagy Lajos lengyelországi uralkodása idején az ő hivatalnokai terjesztették tovább a lengyelbe (BES. 1: 15).

?**bárd** *bardišius* 1. 'hosszú nyelű fejsze (fegyver) (SD. 1620); szurony (K. 1870)' (LKŽe.; ALEW. 1: 18); 2. 'kicsorbult, tompa szerszám (fejsze, kés, kassa)'; 3. 'nem a megfelelő helyen kinyúló, meredező valami', *Koją turi kaip bardišiu atkišes* 'Hosszú/Kilóg a lába, mint egy bárd'; 4. 'magas ember'; 5. 'beteg, gyenge állat': *Tokia bardišius šita karvė, aš jos nenoriu* 'Ez a tehén olyan hitvány/gyenge, nem kell'; *bartišius* 'alabárd'. A 2–5. jelentések a litván nyelvjárásokban adatoltak (LKŽe.).

Az LKŽe. a litván szó forrásaként együtt közli a lengyel *bardysz* 'bárd, hosszú nyelű fejsze' és az orosz *бѣрдыш* 'ua.' szavakat, miközben az oroszban egyébként *бардыш* változat is létezik, valamint a fehérországban is van *бардышъ, бардышь (бердышь)* 'ua'. Az ALEW. a lengyelt mint forrást kizárja amiatt, hogy a litván szóhangsúly helye a keleti szláv alakokéval egyezik (ALEW. 225–226). SMOCZYŃSKI fehérország közvetítéssel származtatja a lengyelből (SEJLe. 116). KREGŹDYS a hangsúly helyével nem foglalkozik, szerinte a litván szó a lengyel *bardysz* (*berdysz*) 'alabárd' átvétele, melyet tovább vagy a latin *barducium* 'alabárd' < görög *βαρδοῦκιον* 'pálca; kard, buzogány' < germán eredetű délszláv *bordy 'fejsze' úton magyaráz, vagy pedig a magyar *bárd* (1272) 'fejsze' < ófelnémet *barta* 'fejsze, csatabárd' (EWUng. 1: 82) átvételeként (PŽ. 225–226). Hasonlóképpen BAŃKOWSKI (2000: 41; l. még STACHOWSKI 2002: 47; ANIKIN 3: 107–108) is a magyar *bárd*-ból eredezteti a lengyel *berdysz/bardysz* szavakat. ANIKIN egyebek mellett azzal érvel, hogy a latin *barducium* és a lengyel *berdysz* egymástól nagyon különböző fegyvereket jelöl. ZOLTÁN ANDRÁS szerint a közép-almémet *barde* került az oroszba, itt bővült az *-ыш* elemmel, majd ezt az alakot vette át a lengyel (ZOLTÁN 1978). Ez az etimológia akár összhangban lehet az ALEW. verziójával, amely szerint a litvánba a szó valamely keleti szláv nyelvből kerülhetett.

bekecs/Bekes *bėkešas* 'rövid, prémmel vagy vattával bélelt téli kabát, bekecs' (LKŽe.). *Senimas su sermėgomis, skaromis, jaunimas su bekešiškais kailiniukais ir išblizgintais čebatais...* 'az öregek hosszú posztókabátban, kendőben, a fiatalok bekecsben (szó szerint „bekes-bundában”) és kifényesített csizmában (DLKT., egy 1995-ös szépirodalmi forrásból).

A szó a *Bekes* családnév (vö. Bekes vagy Békés Gáspár, lengyelül: Kasper Bekiesz, Báthory István fejedelem hadvezére) alapján fejlődött ki egy a lengyelben produktív szóalkotási modellnek (személynévből az illető által viselt ruhadarabot, jellemző használati tárgyat jelölő köznévi képzése *-ka* képzővel, vö. pl. *batorówka* 'egyfajta szablya' Báthory nevéből) megfelelően. Vagyis először a lengyel *bekieszka* (1586) alakulhatott ki, amelyből csak később fejlődött ki elvonással a *bekiesza* alak; a szó egyébként a fehérországban (*бекешка*, 1599) és az oroszban (*бекѣш*, 1789; *бекѣша, бекѣшка*, 1854; ANIKIN 3: 56–57) is adatolt. A magyar *bekecs* < *bekes* szó csak a 18. század végétől ismert, és már a köznévi kialakulása után, a lengyelből „került vissza” a magyarba, a lengyel *bekiesza* átvételeként (EWUng. 1: 92; KISS 1960; HOLLÓS 1996: 16–17; BOJTÁR 2015).

Az LKŽe. mindössze annyit közöl, hogy a litván szó szláv eredetű. KREGŹDYS morfológiai okokból (mert az *-as* hímnemű végződés a lengyel *bekiesza, bekieszka*

nőnemű főnév átvételekor nehezen lenne magyarázható) a litván szót a lengyel nyelvjárási *bekiesz* alakból eredeztetni (KREGŹDYS ugyan hivatkozik az EWUng. szócikkére – mely szerint a *bekecs* a magyarban polonizmus –, ám azzal ellentétben szerinte a lengyel nyelvjárási *bekiesz* a magyar *bekecs*-ből származik (PŽ. 230). A keleti szláv alakoktól eltérő litván első szótagi hangsúlyt pedig egyaránt indokolhatja a magyar vagy a lengyel szóhangsúly is.

csizma *čizma* 'férfi zokni, harisnya' < lengyel *ciżma*, *czyżma* 'egyfajta láb-beli, félcipő' < magyar *csizma* < szerb-horvát *čizma* '(fél)cipő' < oszmán-török *cişme* '(fél)cipő' (PŽ. 46). Az LKŽe. csupán 18. századi, Königsbergben kiadott német–litván szótárakra (RUHIG 1747, majd az ezt rendszerező, bővítő MIELCKE 1800) hivatkozik, nyelvjárási vagy más egyéb példákat nem közöl, a DLKT. pedig egyáltalán nem tartalmaz adatot. Úgy tűnik, a szó a litvánban valójában csak RUHIG szótárában adatolt.

deres *derėšis* (főnév) 'vörös vagy barna és fehér szőrű ló; tarka/foltos állat'; *derėšas* (melléknév) 'vörös és fehér szőrű (állat)', *derėšius* (főnév, melléknév) 'ua.' < lengyel (nyelvjárási) *deresz*, *derés* < magyar *deres*. A szó eredeti jelentése a magyarban 'ősz hajú ember' (1291), később 'lószín: világos pej' (1591) (EWUng. 1: 254). A lengyelben mindkét jelentés megvan (WOŁOSZ 1989: 247–248, PŽ. 275), a litvánban pedig emberre nem, azonban a lovon kívül más nagytestű háziállatra (pl. szarvasmarhára) is vonatkozhat ez a színmegjelölés. A mai litván lovasterminológiában is aktívan használt terminus.⁵ Lószínként a fehéroroszbán is megvan (*дэрау*, vö. ZOLTÁN 2006: 500).

dolmány *dalmōnas* 'zseb', *delmōnas* 1. 'zseb', 2. 'pénztárca', *delmoninis* (melléknév) 'zseb-', *delmōnpinigai* 'zsebpénz', *delmōnvaġis* 'zsebtolvaj' (LKŽe.). A litván korpusz adatai is a 'zseb (pénztárca?)' jelentést rögzítik 20. századi nem szépirodalmi forrásokban: *su tušėiu delmonu parvažiūosi* 'üres zsebel/erszénnyel fogsz hazajönni'; *esą jis pasiglemžes „į delmoną” prenumeratorių pinigų* 'állítólag zsebre tette az előfizetők pénzét' (DLKT.).

A szó végső soron oszmán-török eredetű: *dolama* (14. sz.), *dolaman* (14–16. sz.), *dolman* (1554–1555), *doloman* (1615), 'a janicsárok posztóruhája; piros posztóköpeny' (HOLLÓS 1996: 29). Egy sor európai nyelvben elterjedt részben 'bő köpeny' jelentésben, részben a magyarban kialakult új 'huszárdolmány, zsinórozással díszített kabát, zubbony' jelentésben; vö. pl. német *Dolman* (1500 k.), *Doliman* 'a janicsárok rövid ujjú hosszú köpenye', angol *Dolyman* (1585) 'ua.', *Doliman* (1872) 'széles ujjú női köpeny', (1883) 'huszárdolmány'; orosz *доломан* (1658) 'hosszú köntös'; bő szabású női ruha'; *долман* (1741) 'huszárdolmány'; lengyel *dołoman* (1543), *dołman*, *dołaman* 'széles ujjú női kabát; magyaros szabású zubbony'; fehérorosz *доломань* (1516) 'ua.', stb. (HOLLÓS 1996: 28–31; WOŁOSZ 1989: 248–249).

Az LKŽe. a litván szót a lengyel *dołman* és a fehérorosz *долман* szavakkal hozza összefüggésbe. KREGŹDYS szerint forrása a lengyel nyelvjárási *dołman* 'rövid huszárköpeny; női köpeny' (PŽ. 49). Fonetikai-morfológiai szempontból valóban ez a tökéletes ekvivalens, ez az etimológia azonban nem ad magyarázatot

⁵ L. pl. <https://arkliai.com/fiziologija/kailio-spalvos/#deresa> (2018. 01. 21.)

a szemantika jelentős és átmenet nélküli megváltozására a litvánban; ugyanez a hiányossága SMO CZYŃSKI verziójának, mely szerint a litván szó forrása az orosz *долман, доломан* 'magyaros szabású rövid férfikabát' (SEJLe. 241). Figyelembe véve, hogy a szó kelet-poroszországi forrásokban (szótárakban), valamint az ehhez a területhez közeli litván nyelvjárásokban adatolt, nem elképzelhetetlen, hogy az átvétel, illetve a jelentés változása német hatásra következett be. Ezt támasztják alá a felsorolt összetett szavak – tükörfordítások is, melyeknek a németben találjuk a megfelelőit, pl. *delmõnpiningai – Taschengeld, delmõnvgis – Taschendieb*. (Vö. még *Pavadinimas „delmonas“ kilęs iš vokiečių kalbos ir reiškias ne ką kita, kaip kišenę* 'A *delmonas* elnevezés a német nyelvből ered és zsebet jelent' – közli hivatkozás nélkül egy litván néprajzi ismeretterjesztő portál.⁶)

A kérdés végső tisztázásához valószínűleg éppen az etnográfia adatai vezetnek el: ugyanis a *delmonas/dalmonas* (a néprajzi szakirodalom szerint a *delmonas* alak a gyakoribb, az *-a-s* változat ritkán fordul elő) a kelet-poroszországi litván női népviselet fontos része, nem más, mint egy hímzett, gyöngyökkel díszített övtáska, amit a nők sokszor a kötényük alatt hordtak. Hasonló kis táskákat-zsebeket találhatunk az észti, finn, norvég, svéd népviseletben is, a nevük ezekben a nyelvekben rendre 'zseb' vagy 'zsák' (MATULIONIENĖ 2015). A speciális jelentésnek ez a földrajzi kötődése is a német forrás feltételezését erősíti.

A német nyelv porosz nyelvjárásában a *Dolman* kizárólag 'huszárdolmány' jelentésben adatolt (GOLTZ Hrsg. 2005: 1171). Ismert, hogy a magyar huszárezredek a 16–18. században több, a litván területekkel érintkező állam hadseregében szolgáltak, így Poroszországban is. A huszárezredek mindenhol megtartották díszes, magyaros egyenruhájukat.⁷ Ennek pedig fontos eleme volt az övre függesztett, gazdagon díszített huszártarsoly, melyre eredetileg a huszárezred tulajdonosának, később az uralkodónak a monogramját hímezték (BÁTI BERKÓ 1918: 26). A huszártarsoly és a litván *delmonas* között igen nagy a hasonlóság. Így, bár az övre akasztott zsákocska, tarsoly az európai divattörténetben, sőt, a Balti-tenger partvidékén is elterjedt jelenség, maga a litván, pontosabban kelet-poroszországi litván elnevezés valószínűleg a huszáregyenruhával hozható összefüggésbe, még hozzá úgy, hogy mivel a huszárok a tarsolyt a dolmánnyal együtt viselték, a két realia érintkezése alapján névátvitel történt.

gyermek *germkas* 'inas, fegyverhordozó' < lengyel *giermek* 1500 'ua.' < magyar *gyermek* (ALEW. 1: 315; PŽ. 310). A jelentésváltozás a lengyelben történt. A szó – ebben az új jelentésben – elterjedt a fehéróroszban is: *кгермекъ* (1567), *кгермокъ* (a 17. sz. elejétől) (WOŁOSZ 1989: 254). A litvánban kizárólag 16–17. századi nyelvemlékekben adatolt (BEZZENBERGER 1877: 284; LKŽe.).

⁶ <http://eitne.lt/2015/delmonas> (2018. 12. 21.)

⁷ „A magyar származású külföldi huszárok közül bemutatjuk a [...] francia ezred egy vitézét, aztán egy lengyel huszárt a harminczas évekből, továbbá a rettegett porosz halálfejes huszárokat és egy svéd huszárt. E képekből látjuk, hogy a régi, fényes hadi öltözetet a külföld megtartotta, míg mi a jellemző szép tarsolyt is letettük.” (Vasárnapi Ujság 1900. február 25. Idézi: <http://keptar.oszk.hu/html/kepoldal/index.phtml?id=41250>; 2018. 12. 21.)

hajdú *aidukas* 'lakáj, szolga' < lengyel *ajduk/hajduk*) 1. '(a lengyel hadseregben a 17. századtól szolgáló) magyar gyalogos katona'; 2. 'magyar rendőr'; 3. 'rabló' < magyar *hajdú, hajdúk; eidukas* 'gyalogos katona; lövész' (LKŽe.; PŽ. 14).

A szó adatolt a litván folklórban is, például ezekben a szólásokban: *Ein kaip eidukas, lek kaip aitvaras* 'Megy, mint egy *eidukas*; repül/száguld, mint egy manó/kobold/szellem'. *Ein kai eidukas, stov kai stiebas* 'Úgy jár, mint egy *eidukas*; úgy áll, mint a cövek'. Utóbbi példánál magyarázatként a 'gyorsan jár' értelmezés szerepel (VOSILYTĖ 1985: 68). Anyanyelvi beszélő közlése szerint az *eidukas* jelenthet 'energikus, határozott ember'-t, ez a jelentés illeszkedni látszik az idézett példákba. SMOCZYŃSKI ugyanezekben a szólásokban az 'ördög, démon, szellem' jelentéseket feltételezi (SEJLe. 9).

Az *eidukas* esetében az LKŽe. egy 18. századi német–litván szótárra utal, és a szót szláv eredetűnek tartja, míg az ALEW. 'katona, Angehöriger der Landwehr' jelentésben ezt a szót a litván *eiti* 'menni' származékának minősíti, ugyanakkor figyelmen kívül hagyja a magyar *hajdú*-val, illetve a környező szláv nyelvek hasonló szávaival való megfelelést (ALEW. 1: 260), emiatt ez az értelmezés kevésbé meggyőző.

Az *aidukas* alak közvetlen forrása a litván szótárak szerint a lengyel *hajduk* (1564) (LKŽe.), illetve KREGŹDYS szerint a lengyel *ajduk* mint a litvánál fonetikailag leginkább egyező alak (PŽ. 14). A szó eleji *h* elhagyásának kézenfekvő oka lehet, hogy a *h* a litván hangkészletre nem jellemző mássalhangzó. A litvánál érintkező további szláv nyelvekben található alakok: fehérorosz *zaiŭdyk* (1568), orosz *Литовские zaiŭdyku* (1582), *zeiŭdyk* (1745), ukrán *zaiŭdyku* (1582). Az említett nyelvekben a szó jelentései: 1. 'zsoldos gyalogos Báthory István hadseregében'; 2. a 16–18. században: 'zsoldos gyalogos az osztrák (néha más) hadseregben'; 3. 'magyaros egyenruhába öltözött lakáj, szolga'. A lengyelben és az oroszban a jelentése lehet még 'tolvaj, útonálló' (HOLLÓS 1996: 24), az oroszban 'magas termetű ember', 'pimasz, kötekedő ember' és 'nyugtalan állat' is (ANIKIN 9: 321–323).

A litvánhoz hasonló korábbi alakváltozatokról számol be a lett nyelvben TÓTH SZILÁRD is: *haiduks, heiduks, eidúks*, melyek közül a mai lettben a *haiduks* terjedt el (TÓTH 2018: 58).

harc *harcavoti* 'lovagol, rohangál' (MP. 1600; LKŽe.) < lengyel *harcować* (1543) 1. 'párviadalt vív'; 2. 'lovát táncoltatja'; 3. 'viháncol, féktelenül mulat, tombol'; 4. 'siet' (< ócseh *harcovati* 'támad, rohamoz' < magyar *harc* [WOŁOSZ 1989: 257–258; PŽ. 324]. A lengyel *harcować* közvetlenül a magyarból is származhat [HOLLÓS 1996: 25]; mindkét verziót lehetségesnek tartja ANIKIN [10: 113–114]).

arcavóti, aiŭavóti; ercavóti – a szó eleji *h* hang elhagyásával (így forrása szintén a lengyel *harcować* lehet), a litvánban gyakori *e/a* magánhangzós alternatív formákkal: 1. 'bravúrosan lovagol', 2. 'rohángál, hancúrozik, viháncol', 3. 'táncol' (LKŽe.; PŽ. 323–324);

garcavoti 'bravúrosan lovagol' (LKŽe., észak-litván népdalokban adatolt) < orosz *заповатъ* 'lovát táncoltatja' (19. sz.; HOLLÓS 1996: 24) < lengyel *harcować* < magyar *harc*;

harcavnykas, harcovninkas, harcovnykas 'lovas' (MP. 1600) < lengyel *harcownik* 'csata előtti párviadal résztvevője; lovas' (PŽ. 323);

herceras 'az uralkodó kísérője, testőre' (16–17. sz.); *hercieras* 'testőr, kísérő' (LKŽe.; PŽ. 71) < lengyel *hercerz* 'párviadalt vívó harcos; az uralkodó kíséretéhez tartozó harcos' (< lengyel *harcerz* 'ua.' < cseh *harcieř* 'párviadalt vívó harcos; támadó' < ófelnémet *hartschier*, *hertschier* 'párviadalt vívó harcos' < magyar *harc* (EWUng. 1: 529–530).

A lengyel *harc* a 16. sz. elejétől adatolt 1. 'csata előtti lovagi párviadal', 2. 'lovassbemutató', 3. 'féktelen mulatás, dorbézolás' jelentésekkel (HOLLÓS 1996: 24), és származékaival együtt egy sor további szláv nyelvben elterjedt, pl. fehérorosz *зарываму*, *зэрываму* 'párviadalt vív'; ófehérorosz *зэрыврѣ*, *зэрыврѣ* 1. 'ellenfél', 2. 'fegyverhordozó'; fehérorosz *зарываѣць* 'vágat; párviadalt vív'; fehérorosz nyelvjárási *зарываѣць* 'szaladgál'; orosz *зарываѣть* 'lovagol; lovaglótudását fitogtatja' stb. (HOLLÓS 1996: 25; PŽ. 71–72). A lengyelben kívül valószínűleg a magyarból közvetlenül került a csehbe és a szlovákba is, ezekben a nyelvekben azonban csak 'harc, csata' jelentésekben adatolt. A további jelentések tehát a lengyelben fejlődhettek ki.

Ennél a szónál is megfigyelhető a korábban tárgyalt *a/e* váltakozás. HOLLÓS szerint azonban a régi orosz *зэрываѣть* *e*-je a magyar *harcol* és a 16–17. századi lengyel *herc*, ukrán *зериць* kontaminációjának eredménye. Hasonló folyamat a litvánban is végbemehetett, vagyis a különböző átvett nyelvekből különböző magánhangzóval is átvehették a szavakat. Tulajdonképpen még a magyar szóalak hatását sem zárhatjuk ki.

huszár *husāras*, nyelvjárásokban *huzāras*, *usāras*, *uzāras*, *gusaras* 'könnyűlovas katona', vö. lengyel *husarz* (15–18. sz.), fehérorosz *зycap* (1697), *no zycapcku* (1565). Az orosz *зycap* (1594) többszöri átvétel lengyel, szerb, illetve német közvetítéssel. A magyar szó az ószerb-horvát *husar* 'tolvaj' < szláv *чюса* 'rablás, útonállás' átvétele. A 'lovaskatona' jelentés a magyarban fejlődött ki a 15. században (HOLLÓS 1996: 27–28; a magyar szó szláv előzményéről l. újabban KOCSIS 2018).

A szó a mai litván irodalmi nyelvben is él, 'könnyű fegyverzetű katona, lovas' jelentésben (DLKT.).

?**kabát** *kabōtas* 'egyfajta ruhadarab, bunda'; *kōbotas* 'ujjatlan, meleg női ruhadarab, köpeny, bő ing'. Az LKŽe. alig közöl nyelvjárási adatokat, 18. századi (kelet-porosországi) szótárakra és 17–19. századi szerzők írásaira hivatkozik.

A szó a litvánban az LKŽe. és KREGŽDYS szerint polonizmus (< lengyel *kabat* 1. 'férfi vagy női felsőruha, köpeny', 2. 'kényszerzubbony', 3. 'katonai zubbony'; vö. még litván *kabāčikas* 1. 'ujjatlan ruha', 2. 'kopott, elhordott szoknya' < lengyel nyelvjárási *kabacik* /*kabačik* 'köpeny, női köpeny, rövid női bunda' (PŽ. 83).

A lengyel lexemához KREGŽDYS három különböző etimológiát mutat be: 1. ócseh *kabát* 'rövid köpeny, katonai zubbony, zakó' < bolgár *кавѣд*, *кавѣм* 'régimódi női ruha; ujjatlan köpeny' < görög *καβάδιον* 'férfi ruhadarab' < újperzsa *qabāh* 'felsőruha, köpeny'; 2. magyar *kabát* 'köpeny; öltöny, zakó; rövid női kabátka', 3. latin *cap[p]a* 'kapucnis köpeny', latin *capatus* 'köpenyt viselő' (PŽ. 338).

Az EWUng. szerint a magyar *kabát* 'Frauenrock' valamely nyugati szláv nyelvből származik, forrása valószínűleg a szlovák *kabát* 'Überzieher, Überrock; Jacke, Sakko' (EWUng. 1: 654). Mivel a magyarban csak 1751-től adatható, az

első litván adat viszont RUHIG 1747-es szótárából származik, ezért a magyar szót a lengyel *kabat* > litván *kabotas* forrásaként aligha vehetjük figyelembe. Itt tehát KREGŹDYS magyar etimológiája valószínűleg kizárható.

kantár *kañtaras, kañtaris* 'gyeplő, kantárszár, kötőfék'. Az LKŽe. a lengyel *kantar* (1607) átvételének tartja, melynek forrása a magyar *kantár* (1571) < török *kantar* (WOŁOSZ 1989: 263). Valójában egy széles körben elterjedt vándorszóval van dolgunk, amely a litvánba kerülhetett a fehérorosz *кантарь* (1616; HOLLÓS 1996: 35) átvételeként is. KREGŹDYS ezt a szót nem tárgyalja a polonizmusok között, vagyis vélhetően fehérorosz eredetűnek tartja.

Az LKŽe. nyelvjárási adatokat közöl, a modern korpusz pedig egyetlen adatot tartalmaz (egy 2002-es publicisztikából), azonban itt a szerző szükségesnek érzi a szó magyarázatát: *dažnai mišdavo savo vyriausią sūnų. Paprastai - sunkiu arklio apynasriu su geležinėmis detalėmis* („kantaris”) 'gyakran verte a legidősebb fiát. Általában a vas részekkel megerősített nehéz kötőfékkel („kantárral”)’.

katona *katánka* 'rövid kabát, zeke', *katěnka* 'hátán ráncolt mellény' (LKŽe.). A *katánka* alakot a szakirodalom többnyire a lengyel (nyelvjárási?) *katanka* 'posztóból, darócból készült rövid ruhadarab, zeke' lexémára vezeti vissza. Ugyanez a lengyel szó a forrása az orosz *катанка* (1664), fehérorosz *катанка* (1602) hasonló jelentésű szavaknak. A *katěnka* tehát az elsődleges kölcsönszónak a litvánban kialakult változata lehet. (SMOCZYŃSKI ettől eltérően egy *katénka* alakot tart elsődlegesnek, és ezt a fehérorosz nyelvjárási *katánka* szóból származtatja, utóbit pedig a lengyel *katanka* < *katana* alakokból; SEJLe. 594.)

A továbbiakban azonban KREGŹDYS vitatja a lengyel *katanka* szónak a magyar *katona* (< olasz *cattano* 'várúr, csekély hatalmú hűbéres'; EWUng. 1: 712) szóból történő levezetését a jelentés markáns eltérése miatt, és helyette az olasz *catana* 'vadászzeke' lexémát feltételezi forrásként (PŽ. 368–369). Arra azonban nem ad magyarázatot, hogyan került a *-ka* képző a lengyel szó végére.

A jelentésváltozás azonban jól magyarázható, ha figyelembe vesszük a lengyel *katona* (1562), *katan(a)* 'katona' (16. sz.) (< magyar *katana* 'vitez fegyveres szolgálja; fegyveres lovas'; 1273) szóalakokat, amelyekből *-ka* képzővel, a lengyelben elterjedt szóalkotási modell szerint jöhetett létre az illető személy által viselt ruhadarabot jelölő főnév (HOLLÓS 1996: 34), vö. a hasonló képzésű *bekieszka* 'bekecs', *magerka* 'egyfajta kalap' szavakkal.

karvas *karvāšas, karvāšis, karvōšius* 'kézélő, mandzsetta' < lengyel *karwasz* 1641 1. 'karvért', 2. 'kézélő' < magyar *karvas* 1539 'karvért'. A szó minden valószínűség szerint még eredeti jelentésében került át a lengyelbe, és csak ott fejlődött ki a 'kézélő' jelentés. A litvánban az eredeti 'karvért' jelentés nem adatolt, akárcsak a fehérorosz *карваш* 1689 esetében (HSBM 14: 284, vö. ZOLTÁN 2006: 499). A litván *karvōšius* alaknak két további jelentése dokumentált: 1. 'nagy darab, rész', jellemzően valaminek a szélén, peremén, pl. kenyérből, farönkből leszelt darab, így tehát ez a formai hasonlóság alapján kapcsolható a mandzsettához; 2. 'a kamillához hasonló növény'. Minkét utóbbi jelentésre csak egy-egy nyelvjárásból vannak adatok (LKŽe).

További, már a litvánban kialakult szóalakok: *kairiõšis* 'kézelő ingen vagy egyéb felsőruhán', ahol az *a* → *ai* váltást KREGŽDYS szerint hipernormalizmus motiválhatja, vélhetően a *kairas* 'baloldali' melléknévvvel való hasonlóság miatt; *karavõšius* 'kabát ujján szörme vagy bársony kézelő' (PŽ. 364).

?**kép** *kiepas* 'bamba, málészájú ember'. Ennek a szónak a magyar etimológiáját KREGŽDYS veti fel, aki szerint a szó forrása a lengyel (nyelvjárási) *kiep* 1. 'szűzhártya; cunus; clitoris'; 2. (tréf.) 'nő'; 3. 'ostoba, bamba ember' < magyar *kép* 'kép, arc, kinézet'; vö. fehérorosz *ken*, ófehérorosz *кень* 'ostoba ember'; 'a duracsok nevű kártyajátékban a vesztes' (PŽ. 375–376); a fehérorosszal megegyező jelentésben használatos a szó az ukránban is (ESUM. 2: 423).

Ami a 'bamba, ostoba' jelentést illeti, a lengyel, a litván és a fehérorosz adatok láthatóan összhangban vannak egymással. A kérdés az, hogy a lengyel *kiep* valóban összefügg-e *kép* szavunkkal. A lengyel szótárakban a következőket találhatjuk: *kiep* 1. 'ostoba ember'; 2. rég. 'női szemérem' (LINDE 1807–1814. 2: 994; SJP. 665) illetve *kiep* 1. 'ostoba ember'; 2. 'hímtag' (15. sz.) (BRÜCKNER 1927: 228). BRÜCKNER a *kiep*-et egy eredeti *roz-kiep* vagy *roz-skiep* alak rövidülésének tartja, amit tovább a lengyel *oszczep* 'kopja', óorosz *оцкень* 'ua.' lexémákkal állít párhuzamba. Ez pedig talán közelebb visz a lengyel *kiep* / litván *kiepas* megfejtéséhez. A magyarban ugyanis valójában két homonim lexéma található: az ótörök eredetű, 1138-tól adatolt *kép* (1) 'képmás, arc, kinézet' stb., illetve a szintén 1138-tól a XVI. századig ismert, de a mai nyelvben már nem létező *kép* (2) 'egyfajta dárda, lándzsa'. Utóbbi ismeretlen eredetű. Az EWUng. szláv nyelvből való származtatását (és így a *kopja* szóval való összefüggését) nem tartja valószínűnek. Ugyanakkor a TESz.-re (2: 448) alapozott érvelése nem is zárja ki, hogy a *kép* (2) eredetét tekintve a *kopja* magas hangrendű változata és így vele együtt korai szláv jövevényszó legyen a magyarban (EWUng. 2: 730–731). Ettől függetlenül a litvánba lengyel közvetítéssel eljutott lexéma inkább a magyar *kép* (2) lehet.

kocsi *kõčas* 'egy bizonyos fajta kocsi, hintó'. A magyar *kocsi* (1494) a *kocsi szekér* 'Kocsban gyártott szekér' jelzőjének önállósulásával keletkezett, széles körben elterjedt vándorszó; vö. pl. német *Kutsche* (1518), angol *coche* (1556) > *coach* stb. (HOLLÓS 1996: 48). A litván szakirodalom szerint a litvánba a lengyel *kocz* átvételeként került, az átvétel ideje nem dokumentált (LKŽe.; PŽ. 381; KREGŽDYS 2018: 279), de szóba jöhet a fehérorosz nyelvjárási *коч* is (ĖSBM. 5: 106). Korábban adatoltak a lengyel *kotczy* (1500), fehérorosz *котчыў* (1577; BULYKA 1980: 173), alakok, ám ezekből a litván alak nem vezethető le nehézségek nélkül.

korbács *karbãčius*, *karbõčius* 'korbács'. Mindkét litván szó forrása az LKŽe., illetve a PŽ. szerint a lengyel (nyelvjárási) *karbacz*, lengyel *korbacz* 'korbács' lehet (az ALEW. 1: 453 szerint talán német közvetítéssel is, vö. alnémet, porosz *Karbatsch*), ennek pedig a magyar *korbács* < szerb-horvát *kõrbãč* 'ua.' < oszmán-török *kirbaç* 'ua.' (EWUng. 2: 796; PŽ. 359). WOŁOSZ szerint a lengyel szó vagy közvetlenül került a törökből a lengyelbe, vagy magyar közvetítéssel (WOŁOSZ 1991–1992: 270). SMOCZYŃSKI magyar közvetítéssel egyáltalán nem számol, szerinte a litván szó közvetlen forrása az ófehérorosz *карбачь* < oszmán-török *kirbaç* (SEJLe. 574).

A szó adatolt az ófehéroroszbán (*карбачь* 'ua.') és az oroszban (*карбачь* 'ua.') is. A litván szótárak adatait vizsgálva azonban feltűnik, hogy kizárólag kelet-porosországi példákat idéznek: 17–19. századi német–litván szótárakat, folk-lórgyűjtéseket, így a keleti szláv közvetítés kevésbé tűnik valószínűnek.

?kosár *kašārai* (pl.) 'cselédház, béresszállás' < lengyel *koszara, koszar, koszary* (pl.) 1. 'juhkarám, erdei legelőhely'; 2. 'börtön'; 3. 'laktanya'; *kašārinis* 'cseléd, béres'.

A lengyel szó KREGŹDYS szerint a román *cășarie* 'juhakol; sajtkészítő helyiség' átvétele, utóbbi forrása pedig esetleg a magyar *kosár* 'karám, akol' (PŽ. 365). Az EWUng. szerint ugyanakkor a magyar *kosár* 1313 'karám, akol' a valach hegyi pásztorkodáshoz köthető vándorszó, amely a magyarba főként a románból, de helyenként a szlovákból és az ukránból került be (EWUng. 2: 805). WOŁOSZ (1989: 271–272) szerint a szó magyar vagy román közvetítéssel kerülhetett a lengyelbe. Mindenesetre a litvánban adatolt jelentés az átadó nyelvekben nem szerepel, bár a lengyel 'börtön', 'laktanya' jelentésekből levezethetőnek tűnik.

köntös *kuñtušas* 'a lengyel–litván nemesség nemzeti viselete, hosszú, ujjatlan köpeny' < lengyel *kontusz* 'ua.' (a 17. sz. közepétől) és/vagy fehérorosz *кунтушъ* 'ua.' (1661) (LKŽe.) < magyar *köntös* (14. sz.). KREGŹDYS a lengyel nyelvjárási *kuntusz* / lengyel *kontusz* szót tekinti forrásnak, anélkül, hogy indokolná a fehérorosz kizárását (PŽ. 401–402), SMOCZYŃSKI magyar > lengyel > fehérorosz > litván kölcsönzést feltételez (SEJLe. 739). A fehérorosz közvetítést ugyanezzel a szóval kapcsolatban felveti TÓTH SZILÁRD (2016a) is, aki a lett nyelvnek a litvánval érintkező nyelvjárásában, a latgalban adatolt *kuntuži* (többes szám) 'elnyűtt ruhadarabok', illetve *kuntušs* (egyes szám) 'hosszú férfikabát, köpeny, régi lengyel és ukrán viselet' közvetlen forrásának a lengyel *kontusz/kuntusz* vagy a fehérorosz *контушъ/кунтушъ* lexémákat tartja.

A magyar *köntös* (1372) 'ruha, női ruha' az *-es* honosító képzővel képzett melléknév lehet a német *Gewand* nyelvjárási változatából (*kwent* > *kent* + *-es*), vagy a méd *κάνθυς* 'ujjas perzsa felsőruha' szóra visszavezethető vándorszó, amely török közvetítéssel került a magyarba (EWUng. 2: 816). A szó a lengyelben a 17. sz. közepétől adatolt 'egy bizonyos fajta ruha; a lengyel–litván nemesség nemzeti viselete' jelentésben (HOLLÓS 1996: 38–39). Ugyanezt a jelentést közlik KURSCHAT és MIEŽINIS litván szótárai mint régies, történelmi kifejezést.

Az LKŽe. a litván nyelvjárásokból a szó a következő variánsait is rögzíti: *kuñtušis* 'haj, sörény'; *kuntušys* 'borzas, kócos haj vagy szőr'; *kuñtušai* (általában többes számban) 'rongy, cókómok, régi, rossz ruhanemű'; *kuñtušis* 'rossz anyagból készült kabát'. További képzett szavak: *kuñtušiuoti* 'összegyűrni, összeborzolni'; *kuntušiuotas* 'összeborzolt, kócos'; *apsikuñtušiuoti* 'vastag ruhába öltözni, beburkolózni'.

magyar *magerka* 'egy bizonyos kerek, vastag anyagból készült, tollal díszített kalap, magyar kalap, parasztek körében viselt kalap' (LKŽe.). Forrása a lengyel *magierka* (1621) 'vastag posztóból készült kalap'; a lengyel szó átvétele a fehérorosz *макгерка, магерка* 'a parasztek körében viselt vastag, kerek posztókalap' (1577) és az orosz *магирки литовския* (1618) 'ua.' is (HOLLÓS 1996: 52). Ez a szó is a személyt jelölő főnév → ruhadarab lengyel szóképzési modellt követi.

?mente *mente* 'prémézett (rövid) felsőkabát; posztóval bevont báránybőrből készült rövid kabát' szavunk 1543-tól adatolt, ismeretlen eredetű vándorszó, vö. német *Mantel*, közép-felnémet *mentelin*, olasz *mantello*, szlovén *ménčen*; orosz *ментеня* 'ujjatlan, rövid) köpönyeg, köpeny', stb. (EWUng. 2: 961). 'Zsinóros huszármente' jelentésben a magyarból terjedt el, vö. pl. lengyel *mentliczek* (1584), *mentyk*, szlovák *menteka* (1564), *mentyke* (1690), orosz *ментик* (1806), stb. (HOLLÓS 1996: 47). HOLLÓS említ ugyan egy litván *méntikas* adatot (HOLLÓS 1996: 47), azonban ennek pontos jelentését és forrását nem tünteti fel. Az általam vizsgált adatbázisokban ez a litván szó nem szerepel. A *mente/ментик* a 18. században a cári hadseregben kialakított huszárezredek egyenruhájával kapcsolatos terminusként került az oroszba (HOLLÓS 1996: 47), márpedig ez az orosz katonai szakzsargon kevésbé érintkezett az ekkor még főként a szóbeli használatra korlátozott litván népnnyelvvvel, mint a korábbi időszakokban a lengyel.

A szakirodalom egy része a magyar *menté*-vel hozza összefüggésbe az 1989-től adatolt orosz argó *мент* 'rendőr' szót, amely a lengyel tolvajnyelvi *mente* 'katoná' közvetítésével került volna az oroszba (a különböző etimológiákat áttekinti pl. MOLDOVAN 2011). Bár a lengyel tolvajnyelvi szó magyar eredete HOLLÓS szerint „elég kétesnek tűnik” (HOLLÓS 1996: 46), az bizonyos, hogy az orosz *мент* átvétele a mai litván szleng *mentas* 'rendőr', amelyet egyelőre csak internetes forrásokban, például egy szlengszótárban sikerült megtalálni.⁸

(Folytatjuk.)

LACZHÁZI ARANKA
ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

⁸ Pl. Jaunimo Žodynas: <http://zodynas.kriu.lt> (2018. 01. 08.)